

ИЗМЕЂУ ДРЖАВНЕ ЛОЈАЛНОСТИ И РОДОЉУБЉА: СРПСКИ НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ У НОВОМ ВЕКУ

(Бранко Бешлин, Исидора Точанац Радовић, Јелена Илић Мандић,
Марија Андрић, *Државно-правни оквири и осећање припадности:
српски колективни идентитети у новом веку*, Филозофски факултет
Универзитета у Београду, Београд 2024; 210 стр.)

Период новог века и даље остаје важно формативно раздобље у разумевању историје Срба. Будући да су били размештени у неколико држава у којима су били не само етничка, већ и верска мањина лишена многих права, Срби су морали да прилагођавају сопствени идентитет новим околностима и односима моћи. Колективна монографија под називом *Државно-правни оквири и осећање припадно-*

сти: српски колективни идентитети у новом веку настала је као резултат пројекта „Концепти национализма и патриотизма у српском политичком дискурсу – средњи век, нови век, савремено доба”, који је финансирао Фонд за науку Републике Србије из кредита Светске банке. У четири рада, аутори су покушали да представе не само трансформацију српског идентитета, већ и да укажу на сложен административан положај који је српски народ имао у нововековним државама.

Марија Андрић, научна сарадница Историјског института, у тексту „Између идентитета и правног положаја: трговци са османског Балкана у Венецији” указала је на везе Млетачке републике са балканским простором. Позивајући се на радове Владислава Скарића, Радована Самарџића и Марка Јачова, Марија Андрић је анализирала постојање континуитета и важност трговачког слоја унутар српске и православне заједнице, како у млетачкој Далмацији, тако и у османском залеђу. На основу докумената из Државног архива Венеције (а посебно фондова Магистрата за трговину, Савета и других), Марија Андрић је проблематизовала положај нације у млетачкој администрацији. Трговачки слој са Балкана, без обзира на то да ли су били православне, римокатоличке, муслиманске или јеврејске вероисповести, имао је развијене везе са Млетачком републиком. Поред верске

припадности, администрација Републике Светог Марка је препознавала сложени мултиетнички и мултиконфесионални идентитет становника Османског царства са којима је била у непосредном додиру. На основу документарних извора, уочен је несклад у идентитету. Православни трговци у венецијанским документима неретко су именовани и као Грци, то јест као припадници грчке или грко-несједињене вере. Положај трговаца и њихова права зависила су и од политичких односа. Због система капитулација (трговачких уговора између Млетачке републике и Османског царства), у званичним документима млетачких канцеларија није била евидентирана етничка припадност трговаца, него само географска област царевине из које су потицали. Присуство српских трговаца у изворима, закључила је Марија Андрић, било је прикривено различитим колективним идентитетима.

Исидора Точанац Радовић, научна сарадница Историјског института, је у раду „Етничка и верска заједница у привилегијама хабзбуршких владара (1690–1743): Срби – Расцијани – Илири” указала да су језик, култура и вера играли важну улогу у институционалном положају Срба у сложеној држави Хабзбурга. Наиме, њихов положај зависио је од привилегија које је још цар Леополд I дао Србима у Великом бечком рату гарантујући им слободу исповедања и организовања верског, образовног и културног живота. Одлуком Леополда I српски народ је био издвојен као привилегована група у односу на остало неримокатоличко становништво. Овакве привилегије биле су реткост и тек је Јозеф II осталим неримокатоличким заједницама у Хабзбуршкој монархији (калвинистима, лутеранима, православцима изван Карловачке митрополије и Јеврејима) признао већа права. Међутим, у званичним документима, како је приметила и Исидора Точанац Радовић, Срби су за хабзбуршке власти били заједница грчког обреда и припадници рашке нације. Промене у терминологији наступиле су 1695. године када је уместо назива нација (*natio*) употребљен термин народ (*populus*). У погледу порекла имена, Исидора Точанац Радовић је указала да су Хабзбурзи назив Расцијани преузели из угарске администрације. Српски црквени великодостојници пристали су да Леополда I као угарског краља прогласе за суверена Србије. Наиме, Хабзбурзи су преузели и угарску владарску идеологију по којој је

Србија била део владарске титулатуре од 1202–1203. Насупрот преписци са званичним властима, православно свештенство, монаштво и великодостојници су користили друге називе којима су означавали сопствене елементе идентитета. За цркву је патријарх Арсеније Црнојевић у документима писао да је Света црква источног православља, Источна наша грчког закона црква, као и архиепископија српска. Такође, користили су термине српски, славеносрпски и Србија како би означили земљу и нацију којој су припадали. Временом, како је доказала и Исидора Точанац Радовић, хабзбуршке власти, а посебно угарске, тежиле су да ревидирају појмове у привилегијама. Краљевина Угарска није признавала постојање посебних нација унутар државних граница. Као представници сталешке државе у којој је јединствену нацију чинило свештенство, племство и слободни краљевски градови, угарски државници и римокатолички верски прелати су тражили начин да се у потврдама привилегија термини нација (*natio*) и народ (*populus*) измене у племе (*gens*). У свим релевантним документима 18. века Срби су упоредо називани и Илирима и Расцијанима. Илирски народ је био термин који је користила тајна дворска канцеларија у потврди привилегија цара и краља Јозефа I из 1706. године. У Хрватској и Славонији, како је уочила Точанац Радовић, Србе су континуирано звали Власима, а православну веру шизматичном, а од прве половине 18. века и несједињеном.

Јелена Илић Мандић, виша научна сарадница Историјског института, је у тексту „Граничарско друштво и његове протонационалне идентитетске парадигме” указала на посебно значајан сегмент војнокрајишког историјског искуства у обликовању идентитета Срба. Наиме, Војна граница била је простор од Јадрана до Карпата која је постојала више векова. Регименте које су уведене још током 18. века довеле су, како је тврдила Илић Мандић, до успостављања особеног граничарског идентитета. Лојалност хабзбуршким властима потицала је из неколико разлога. Прво, цео простор Војне крајине био је подређен централним властима. Друго, већи део официра, који је био неплемићког порекла своје привилегије стекао је у систему који је био заснован на заслугама, а не на наслеђивању. Граничарско друштво постало је јединствено тек од средине 18. века када је дошло до војних реформи од 1747. до 1754. године (што је под-

разумевало нови модел управе у Славонско-сремској војној граници, реорганизацију Банске крајине, укидање Потиске и Поморишке војне границе, објављивање закона за Карловачки и Вараždински генералат). Династичка лојалност се огледала кроз заклету, додељивање ордења, давањем племства и сличним јавним манифестацијама. За време Марије Терезије успостављен је Елизабетин орден за дугу војну службу, као и Орден Марије Терезије који се додељивао официрима без обзира на вероисповест, род и друге околности и који је био је доступан свим народима. Јозеф II увео је и Почасно одличје за храброст које се давало војницима без обзира на порекло и држављанство. Крајишки патриотизам је проистакао из власничког уживања земље, слободе вероисповести и лојалном вршењу дужности. У случају развојачења Потиске и Поморишке војне крајине крајишници су покушавали да се легалним средствима изборе за очување посебног поретка у односу на угарски жупанијски и феудални систем. Крајишта су обликовала регионални идентитет, посебно у Банији, Славонији-Срему и Банату. И регimente су имале посебан етнички предзнак. У Банату је 1775. године формирана немачко-банатска и влашко-илирска регимента која је 1845. године подељена на влашку и илирску које су касније промениле име у румунску и српску. Војни сталеж није имао само посебан положај у односу на провинцијал, већ је могао као посебна група да учествује и у народно-црвеним саборима на којима су расправљали о заједничким проблемима српског народа у Хабзбуршкој монархији.

Бранко Бешлин, радовни професор Филозофског факултета у Новом Саду, у тексту „Либералне идеје у концептима нације и државе код Срба (1790–1870)“ анализирао је дуги континуитет националне мисли код Саве Текелије, Вука Караџића, Јакова Игњатовића, Светозара Милетића, Владимира Јовановића и других знаменитих Срба. За историју Срба 18. века један од важнијих догађаја био је Темишварски сабор из 1790. године на којем се српска елита поделила у две групе. Први су заговарали сарадњу с Бечом, док су други тражили инартикулацију привилегија у угарски законодавни систем. Вођа ове мањинске групе, био је и Сава Текелија који се сматрао угарским племићем и патриотом. Текелија је, како је уочио Бешлин, тврдио да су Срби и Мађари нација, а не племе,

чиме је дао особен допринос у погледу дебате о националном питању у Угарској. Насупрот сенатору Великокикиндског диштрикта Јакову Сечанцу који се под утицајем јакобинског Удружења једнакости и слободе залагао за укидање сталежа, Текелија је био склонији конзервативном поимању угарског друштва. Ипак, проф. Бешлин је уочио и да се Текелијина национална политика мењала са политичким околностима. По избијању Првог српског устанка, Текелија је написао мемоар цару Наполеону I Бонапарти о стварању Велике Србије која би била брана јачању Русије и Аустрије. Касније су српски интелектуалци, под утицајем Хердера и Фихтеа, веровали да је нација генетички индивидуум и природна заједница заснована на пореклу, односно народном духу. Вук Караџић је такође усвојио термин *национални*, али га није уврстио у *Српски рјечник*. Како је приметио Бранко Бешлин, и Милош Обреновић је приликом говора о Хатишерифу (1830) тврдио да су Срби добијањем аутономије постали политички суверен народ – нација. Патриотизам као термин споро се ширио, премда је појам отачаство постао присутан међу Србима средином 19. века. Бранко Бешлин проблематизовао је и питање промене политике лојалности унутар српског народа током 19. века. Посебно је код Срба северно од Саве и Дунава постојао проблем око патриотизма и политичке оданости Угарској. Револуција 1848/49. пред Србе у Хабзбуршкој монархији наметнула је бројне изазове. Као и 1790. године, Срби су се поделили на присталице сарадње са Бечом и Будимпештом. Међутим, линије подела нису биле тако искључиве будући да су постојали појединци који су мењали стране. Посебно је индикативан пример писца Јакова Игњатовића који је готово током целе друге половине 19. века покушао да помири сопствено српско родољубље и мађарско домољубље. Велика промена унутар српских политичких елита, доказао је професор Бешлин, наступила је после 1858. године са успоном либералне генерације коју су предводили Светозар Милетић, Михаило Полит-Десанчић, Владимир Јовановић и Јеврем Грујић. Унутар либералне генерације српских интелектуалаца, Бешлин је указао на сличности и разлике у политичком програму. Премда су либерали одбацивали идеје политичке нације засноване на држави, која је пре свега долазила из мађарских кругова, око решења Источног питања није било сагласја. Међу њима, Бешлин је

посебно издвојио Владимира Јовановића због његових програмских текстова у којима је захтевао ослобођење и уједињење српског народа у идеалу слободе.

Премда колективна монографија *Државно-правни оквири и осећање припадности: српски колективни идентитети у новом веку* није обухватила све области у развоју националне идеје у Срба, аутори су у великој мери успели да проблематизују веома сложен, динамичан и неретко врло противречан однос

између српског народа, с једне стране, и страних држава, с друге. У том погледу, резултат овог рада може представљати изузетно користан путоказ будућим истраживачима који би требало да расветле остале нијансе у нашем разумевању институција, идентитета, идеја и језика новог века.

Петар С. Пурчић
Институт за европске студије,
Београд, Србија
petar.pero.curcic@gmail.com

UDC 327(497.11:470"18/20")(049.32)

Примљен: 15. 1. 2025.

Прихваћен: 23. 1. 2025.

ЗНАЧАЈНА ЗБИРКА ЧИЊЕНИЦА ИЗ ИСТОРИЈЕ СРПСКО-РУСКИХ ОДНОСА

(Никола Б. Поповић, *Срби и Руси у изазовима историје (19–20. век)*.
Прилози за историју српско-руских и југословенско-совјетских односа,
Фондација Александар Невски, Београд 2023; 342 стр.)

Никола Б. Поповић (1939) спада међу оне српске историчаре који су о српско-руским односима писали научно, темељно, ослањајући се на обимна истраживања примарних историјских извора у руским архивима. Објавио је близу три стотине библиографских јединица, међу којима треба издвојити књиге: *Односи Србије и Русије у Првом светском рату* (прво издање, Београд 1977); *Jugoslovensko-sovjetski odnosi u Drugom svetskom ratu* (Београд 1988) и *Срби у трајанском рату у Русији 1918–1921*. (Београд 2005), као и низ значајних прилога објављених у часопису *Историја 20. века* у којима је пропратио историографску продукцију на руском језику насталу након што је либерализација у приступу историјским изворима у периоду перestroјке, од 1985, и након распада Совјетског Савеза, омогућила преиспитивање совјетске историје, али и поновно објављивање историографске и филозофске литературе предреволуционарне Русије. Током деценија у којима